

۲۰۱۸/۰۱/۰۸

سید هاشم سدید

پیام "دلیل این تغییر چیست" چه بود؟

فرهنگ، قاعداً و مطابق به یک قانونمندی و بر طبق ویژگی های آبادگر و یا ویرانگر آن همیشه نظام های سیاسی - سالم و ناسالم - جوامع بشری را به وجود آورده است. نظام های سیاسی هم، به نوبه خود، نظر به خصلت برآمده از ماهیت هر فرهنگی، نه تنها نقش در تغییر رو به فراز و فرود خود فرهنگ، بلکه در تغییر مثبت و منفی حیات سیاسی - اجتماعی - اقتصادی، همین طور در جهت قوت و ضعف، یا باز و بسته بودن جوامع بازی کرده اند - امارت اسلامی و سیاست طالبان که با تفکر و فرهنگ طالبانی بی ارتباط نیست، تأییدگر این نظریه است!

رشد جوامع پیشرفته، صاحب ثروت، قدرتمند و معمور کنونی با نظام های دموکراتیک و اندیشه های مدنی، تصادفی نیست. نقش رُنسانس (Renaissance) و رفرماسیون (Reformation)، دو جنبش سیاسی - فرهنگی و (که اولی در حدود هفت سال پیش در ایتالیا به وجود آمد و بعد از تقریباً سه قرن کشورهای شمال اروپا را فرا گرفت و پایه های سیاسی - اقتصادی - هنری و تمدن کنونی جهان غرب را بنا نهاد و دومی یکی دو قرن بعد جهت تغییر نسبی باورهای دین مسیح و تغییر تاریخ اروپا عرض وجود نمود) در اضمحلال نظام های اجتماعی - سیاسی قرون وسطی در کشور های اروپا و به وجود آمدن بورژوازی و تفکر تفوق طلبی غرب و نقش بورژوازی در پیدایش و رشد صنعت و تولید و افزایش صادرات فرآورده های مدرن جهان غرب و دست یافتن غرب به ثروت های کلان و پیشی گرفتن غرب با استفاده از تکنالوژی های نظامی از امپراتوری های قدرتمند و بزرگ شرقی - اسلامی (از بنی امیه و بنی عباس و غزنوی ها و غوری ها و گورگانی ها و تیموری ها و عثمانی ها و صفوی ها و افشار گرفته تا ابدالی ها، همه زاده تغییر تفکر و فرهنگ نواندیشی و پویای غرب هستند.

تا قبل از ظهور جنبش های رنسانس و رفرماسیون و جنبش های فکری، اصلاحگرانه و سازنده دیگر، روحانیت تاریک اندیش و مخالف تغییر و کارسازی و گره گشایی غرب، غالباً با برداشت های سودجویانه و یا برداشت های توهم آمیز و ناسودمند، مانع رشد فکری و سد راه تغییر و تکامل فرهنگی - اقتصادی - سیاسی - اجتماعی بود. در شرق نیز روحانیتی جدا افتاده از اصل تأکید بر عقل و اختیار و پویایی و سوادآموزی و علم پروری و اعتدال و مشارکت و عدالت و برابری و همزیستی و تعدادی از رهنمود های دیگر جنبه مثبت دینی، هم به بهانه مذهب و دین هم با استفاده از نیروی جابره حکام مستبد و عیاش و پول پرست و تشنه قدرت، که اکثراً برای جلب حمایت روحانیت غاوی و دنیازده به حمایت دستگاه مذهبی منحرف می پرداختند، راه رشد و ترقی را بر روی مردم خویش بسته بودند و با تلاش پیگیر هم علیه سنت فکری - کلامی سازنده قرار می گرفت و هم در برابر سنت فلسفی و تغییر و تحول می ایستاد و با این رویه خویش مانع حرکت و تولید موتور محرک و سازنده (به قول "اقبال لاهوری" «بازنگری و اصلاح فکر دینی در کل دستگاه مسلمانی») می شد - شوربختانه!

آیین مانی، که به وسیله اردشیر دوم معدوم شد، در اثر فشار مغان، پیشوایان مذهبی آئین زردشت، صرف به خاطر این که حیثیت و اعتبار، همینگونه منافع دنیوی و قدرت آن ها به خطر افتاده بود، از بین رفت. حرکت و رهنمود و اندیشه مانی، به استثنای یک مورد، نظر به آنچه زردشت ابلاغ می کرد، عقلانی تر، عملی تر، پیشرفته تر، سازگارتر و از جهاتی برای مردمان آن زمان، سودمند تر و انسانی تر بود. (نگارنده هیچ گاه به پیامبر بودن زردشت و مانی، این دو مصلح و متفکر باور ندارد).

معتزله، فرقه ای از مسلمانان سنی مذهب، که یکی دو قرن بعد از پیدایش اسلام ظهور کرد و در اثر فشار فرقه دیگری از مسلمانان سنی مذهب، و یاری حکام زمان، بالاخره از بین رفت، نماینده گروه های عقلگرا و متفکر و خردمند و خردورز بود؛ فرقه متفکر و نوگرایی که اگر به آن میدان داده می شد، کار های فکری شان سبب روشن شدن مسلمانان و تغییرات عمده و مهم در جهان اسلام و سر بلندی مسلمانان می گردید. قبل از آنکه تلاش های خردمندان، معقول و منطقی و سازنده و مفید جدید در اروپا به وجود بیاید.

وقتی از فلسفه و تکیه بر عقل صحبت می کنیم، اگر قرار بر این باشد که ثابت کنیم که دین و عقل در برابر هم قرار دارند، پیش از این که از دکارت و کانت و . . . یادی کنیم، باید به آرا و افکار کسانی مانند ابوالعلاء معری، که بیشتر از هزار سال پیش و قرن ها قبل از کانت و اسپینوزا و ولتیر و امثالهم زندگی می کردند؛ و قبل از این ها تکیه بر عقل و عقلانیت برای شناخت جهان و مکث بر توضیح ادیان می نمودند و مردانی مانند رازی و ابن راوندی و ده ها فیلسوف و متفکر روشن ضمیر شرقی - اسلامی دیگر، نگاهی بیفکنیم؛ یا به آرای ناصر خسرو، یا کسانی مانند وی مراجعه کنیم و ببینیم که چگونه فرهنگ خشک و دگم و دست و پا گیر مسلط بر جوامع عصر این انسان ها به جنگ در برابر اینها برخاستند و چگونه انسان های متعصب در عقاید غیر مستدل خود در سرکوب عقل و عقلگرایی و عقلاء و در نابودی خلاقیت ها و از بین بردن استعداد ها و تضعیف واقع گرایی و تشویق عطالت، نقش بازی نموده اند؛ و در نتیجه سبب انحطاط و انقراض فکر سالم و انهدام روحیه کار و تلاش و آرزوی ایجاد و گشایش و بختیاری و فلاح و نیرومندی و بهروزی و ساختن و نواختن در جوامع خود شده اند. بهتر است برای داوری بیشتر پیرامون این مباحثه و مناظره (عقلگرایی شرقی - اسلامی قبل از عقل گرایی جهان غرب بعد از رنسانس)، اگر قرار باشد که به افکار فلسفی مستمسک شویم، سخنانی چند از صفحه ۸۶ کتاب "طب روحانی" فیلسوف ری، محمد بن زکریای رازی، به قول یکی از اندیشمندان غرب "پدر تاریخ علم"، به مثابه مشت نمونه خروار نقل کنیم:

« آفریدگار - که نامش گرامی باد - خرد را از آن به ما ارزانی داشت، تا بتوانیم از بهره و سودهای آنی و آتی برخوردار شویم، چیزهایی که دستیابی بر آنها در گوهر هستی ما نهاده شده است. خرد بزرگترین نعمت های خدا در نزد ما، سودمندترین چیز هاست که بهتر از آن نباشد. هم با خرد ما بر چاریابیان ناگویا برتری یافته ایم، چندان که بر آنها چیره گشته و رام شان کرده ایم، و آنها را به گونه های ثمر بخش هم برای خود مان درآورده ایم، ... با ابزار خرد است که ساختن کشتی ها و کار بردن آنها را دریافته ایم، چندان که هم بدانها سرزمین های دور دست آن سوی دریاها را در نور دیده ایم. دانش پزشکی را هم با خرد حاصل کرده ایم، که چندان صلاح و سود برای تن های ما دارد، و دیگر علوم و فنون که ما را بهره رسان اند؛ و هم بدان امور بس بیچیده و پنهان از دیده را شناخته ایم، چنان که شکل زمین و سیهر و بزرگی خور و ماه و دیگر اختران، فواصل و حرکات آن ها را دریافته ایم؛ و نیز بدان خود به شناخت آفریدگار گرامی نایل شده ایم، یعنی بزرگترین و سودمندترین چیزها که بدان رسیده ایم.»

بر روی هم، خرد چیزی است که اگر نبود، وضع ما همچون حال چاریابیان و کودکان و دیوانگان را می مانست....» (گفتن این نکته را لازمی می دانم که رازی ار چند با دین میانه خوبی نداشت، یک متفکر خداپرست بود.)

همه این اندیشمندان و الامقام جهان اسلام، که فلسفه و جهانی بینی خاص خود را داشتند - فلسفه و جهانی بینی بر بنیاد عقلگرایی و واقعگرایی - یا به وسیله روحانیت ناتوان از استخراج و اقتباس نکات سودمند و مثبت از دین در جوامعی که این اندیشمندان ژرفنگر عقلگرا و واقعیت بین در آن ها زندگی می کردند، روحانیتی که به تمام معنی و عملاً توانایی عمده و اصلی را در جهتدهی افکار جوامع خود و حمایت از اندیشمندان داشتند، ولی متأسفانه آن را در مسیر نادرست و غیر سودمند سوق دادند، تعقیب و تکفیر و منزوی یا تبعید و سنگسار و معدوم شدند؛ یا توسط حکام مستبد، این الوقت و منفعت پرستی و درجازه که زیر تأثیر جامعه روحانیت انحطاط یافته و فاسد، مخالف ترقی و تکامل و دشمن عقل و منطق و استدلال و مخالف مدنیت و رفاه و آزادی و واقعیت های غیرقابل انکار - در یک کلام دشمن دین - بودند، روحانیتی که می توانست به عنوان یک نهاد قدرتمند اجتماعی محرک سازندگی و رفاه باشد، به شکلی از اشکال، گاه بسیار بسیار بیرحمانه از میدان و از روند فکر آفرینی و روشنگری خارج شدند. فراموش نکنیم که تفکری که این روحانیت معرف آن بود، تنها فرهنگ حاکم در جوامع آن زمان جهان اسلام بود!

چه چیزی سبب دشمنی با انسان هایی مانند رازی و معری و خیام و خسرو، و بی مهری با فارابی و ابن سینا و ابن رشد و سهروردی و انسان هایی از این دست، که افتخارات جوامع اسلامی بودند، و اندیشه های آن ها شد؟ جواب روشن است: فرهنگ مسلط و حاکم در جوامع اسلامی، که در بروز نظام های سیاسی نقش فعال و سازنده داشت و نظام سیاسی از درگیر شدن با آن هراس داشت و از آن حذر می کرد و برای بقای خود مجبور به کنار آمدن با آن و اجرای خواسته های آن بود. یکی از خلفای عباسی مدتی با معتزله، جنبش واقعیت گرای عقل محور و فلسفه مشرب همسو و هم رأی و همراه بود. چه شد که این خلیفه عقلگرا - یا ظاهراً عقلگرا و طرفدار آزادی برخوردار عقاید - تغییر عقیده داد و با مخالفین این جنبش فکری عقلگرا، مخالفینی که خلاف آموزه های مثبت دین، دشمن تفکر و اندیشه سالم و تحول و تغییر و آزادی - اولین پیش شرط برای فلسفه ورزی - بودند، همصدا و همفکر گردید و به کسانی که می خواستند خلافت اسلامی و نظام را از رفتن در راه سازندگی و کار و تلاش و رشد و تغییر باز دارند، میدان داد؟ چه چیزی مانع کار سازنده و تلاش مثمر و حرکت رو به پیش و رو به رشد (به جای درجا ماندگی و یا حرکت رو به پس) برای تغییر و ترقی و زندگی بهتر و نیرومندی جهان اسلام شد؟ فرهنگ! یعنی تفکر منحرف دینی، با تعبیر خاصی که از آن می شد! آیا این مخالفت ها و سوء استفاده ها از این مخالفت ها توسط حکامی که پیوسته در فکر سود و امنیت و قدرت خود بودند، سبب شکست کمر خود حکام ناعاقبت اندیش و از بین رفتن امپراتوری های اسلامی - شرقی و سبب ضعف مسلمانان نشدند؟؟

با پیدایش معتزله جوانه هایی از سنت استخراج و اقتباس و نقد و تفحص و تحقیق - نوعی از رستاخیز فرهنگی - و فضای گفت و گو در جوامع اسلامی به وجود آمد؛ فضایی که می توانست زمینه رشد عقلی و در نتیجه عامل تغییرات مثمر و ارزنده در نظام سیاسی - اجتماعی - اقتصادی و تولید و مصرف، و محو فقر و افزایش ثروت و رفاه و ترویج احترام متقابل و حق پذیری در جامعه و رشد تکنولوژی و علم فراهم گردد؛ عواملی که با آمدن جنبش رنسانس و نهضت اصلاحات دینی موجبات ترویج علم، ترویج صنعت و افزایش ثروت و قوت و ده ها پدیده مثبت و سودمند دیگر در غرب فراهم گردید. سبب کاهش قدرت و اضمحلال امپراتوری های قدرتمند و بزرگ در جهان اسلام تنها و تنها اندیشه های معارض و مصدع و کاسبکارانه آن عده از پیروان معتبر دین بود که با نیرو و اعتبار تمام در رأس کار سرکوب فکر و متفکر - به جای فکر آفرینی - در جوامع خود قرار داشتند؛ کسانی که دین را در برابر دنیا فروخته بودند. همین انسان ها و اندیشه ها بودند که امپراتوری های بزرگ و قوی را از درون فرسوده ساختند و زمینه را برای پیروزی چنگیز و هلاکو و سایر قلدرانی که بعداً پیدا شدند، مهیا ساختند؛ وگرنه چگونه مثنی بی سر و پا از دشت های دور در شرق، آن امپراتوری ها را سرنگون می کنند و چگونه ملت های به مراتب کوچکتری

در غرب از این امپراتوری های بزرگ پیشی می گیرند و قادر می شوند گستره جغرافیایی را تسخیر کنند که در آنجا آفتاب غروب نمی کند!؟

علاقه به کتاب و علم و ترجمه در جهان اسلامی در یک زمان مشخص، آنگاه که غرب دست از مطالعه و اندوختن علم برداشته بود و سلسله اندیشه ورزی در غرب برهم خورده بود، و کارهای برجسته ای که مسلمانان در این راستا نموده اند بر کسی پوشیده نیست. اگر این کارها ادامه می یافت، اگر این آزادی را شریعت مداران تاریک اندیش از اندیشمندان، از عالمان و متفکرین و محققین کشورهای اسلامی سلب نمی کردند، بلاشبهه جهان اسلام هم به همان دست آورد هایی دست پیدا می کرد که امروز غربی ها بدانها دست پیدا نموده اند. عامل هر تغییری در قدم اول علم و آگاهی و به کار بستن آنها به طریقه درست و مناسب است! عوامل دیگر به دنبال این دو عامل سبب تغییر می گردند! علم به سودمند بودن مردم سالاری قبل از به وجود آمدن مردم سالاری به وجود می آید، نه بعد از آن! برداشت اولیه نگارنده همین است! همچنان پیام "دلیل این تغییر چیست؟"، فقط همین بود! والسلام!!

